

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΚΑΙ
ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:

**Η ΔΗΜΟΣΙΟΫΠΑΛΛΗΛΙΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΒΙΟ
ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ**

**Δάφνη – Φωτεινή Γιαννούλη
ΑΜ : 1342201300039**

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια : Μαρία – Ηλιάνα Πραβίτα

ΑΘΗΝΑ 2018

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	σελ.3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο :Η δημοσιοϋπαλληλία μέσα από τον βίο	σελ.4
1.1 Νομαρχία Άρτης	σελ.5
1.2 Νομαρχία Αττικής	σελ.5
1.3 Υπουργείο Υγιεινής, Πρόνοιας και Αντιλήψεως	σελ.6
1.4 Συνδικαλιστής.....	σελ.10
1.5 Πάτρα	σελ.12
1.6 Πρέβεζα.....	σελ.14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : Η δημοσιοϋπαλληλία μέσα από το έργο.....	σελ.18
2.1 Δημόσιοι Υπάλληλοι	σελ.20
2.2 Μίσθια Δουλειά.....	σελ.22
2.3 Γραφιάς	σελ.23
2.4 Κάθαρσις.....	σελ.24
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	σελ.27
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	σελ.28
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	σελ.35

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, θα επιχειρήσουμε να ανατρέξουμε στον επαγγελματικό βίο του Κωνσταντίνου Καρυωτάκη και να εστιάσουμε στα γεγονότα που χρήζουν ενδιαφέροντος από δημοσιοϋπαλληλικής απόψεως, όπως ο διορισμός του στο Δημόσιο, οι μεταθέσεις, η απόσπαση, οι προαγωγές, οι πειθαρχικές ποινές που του επεβλήθησαν, αλλά και οι αιτίες αυτών. Η εν λόγω αναδρομή αποσκοπεί στην κατανόηση της κατάστασης και της λειτουργίας του δημοσίου τομέα κατά τη συγκεκριμένη δεκαετία, αλλά και στην παρουσίαση του Καρυωτάκη όχι τόσο από τη συνήθη σκοπιά του ποιητή, όσο εκείνη του δημοσίου υπαλλήλου.

Ο δημόσιος τομέας πέρασε αρκετές κρίσεις την εν λόγω περίοδο οι οποίες αντικατοπτρίστηκαν πλήρως και στους υπαλλήλους του. Ο Καρυωτάκης δεν ήταν σε καμία περίπτωση «τυπικό δείγμα» δημοσίου υπαλλήλου καθώς μέσα σε μόλις οκτώ χρόνια μετακινήθηκε σε τουλάχιστον έξι ελληνικές πόλεις, και όχι με τις καλύτερες συνθήκες. Ήρθε σε σύγκρουση με συναδέλφους και υψηλά ιστάμενα πρόσωπα χωρίς να το επιθυμεί ή να το προκαλεί ο ίδιος.

Εγκλωβισμένος ο Καρυωτάκης στην περιορισμένη ζωή ενός δημοσίου υπαλλήλου που άγεται και φέρεται κατά πώς το θέλουν οι ανώτεροί του, βιώνει τη φθορά της προκαθορισμένης και ρυθμισμένης καθημερινότητας, αλλά και την επώδυνη απουσία του ελέγχου εκείνου που θα ήθελε να έχει πάνω στην ίδια του τη ζωή. Μετρά τις μέρες του σαν να είναι η ζωή του κάποια βαρετή ενασχόληση, την οποία είναι εξαναγκασμένος να υποστεί, κι όλο αυτό παρά τον πλούτο και τη ζωτικότητα των εσωτερικών του σκέψεων και οραμάτων. Διότι, ακόμη κι αν ο ίδιος δεν το παραδεχόταν, ήταν βέβαιο πως ο Καρυωτάκης υπήρξε ένας απ' τους ανθρώπους που είχαν το προνόμιο να ανασυνθέτουν στη σκέψη τους τον κόσμο και τη ροή των πραγμάτων μ' έναν τρόπο ιδανικότερο, μ' έναν τρόπο που δίχως άλλο θα ξάφνιαζε τους υπολοίπους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: Η ΔΗΜΟΣΙΟΫΠΑΛΛΗΛΙΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΒΙΟ

Ο Καρυωτάκης διορίζεται στο Δημόσιο στις 25 Οκτωβρίου 1919. Ο διορισμός του ανακοινώνεται στις 31 Οκτωβρίου και στις 30 Νοεμβρίου τοποθετείται στη Νομαρχία Θεσσαλονίκης.¹ Για αρκετά χρόνια ίσχυε ο νόμος 2494/10-11 Σεπτεμβρίου 1920 *“Περί του προσωπικού των πολιτικών υπηρεσιών”*. Στα άρθρα 2 και 3 ορίζονταν οι βαθμοί στους οποίους κατατάσσονταν οι υπάλληλοι αλλά και ο πάγιος μηνιαίος μισθός για κάθε βαθμό. Ο βαθμός του Καρυωτάκη ήταν *“γραμματεύς α΄ τάξεως”* και ο αρχικός του μισθός ανερχόταν στις 600 δραχμές. Στο φάκελό του κατατίθενται -εκτός από το πιστοποιητικό γέννησης- όλα εκείνα τα τυπικά έγγραφα που θεωρούνται απαραίτητα κατά την έναρξη του υπαλληλικού βίου, από καταβολής γραφειοκρατίας: αντίγραφα ποινικού μητρώου, πτυχίου και άδειας άσκησης δικηγορικού επαγγέλματος. Στις ειδικές γνώσεις δηλώνει γνώση της γαλλικής γλώσσας και της γερμανικής, καταθέτοντας και πιστοποιητικό της Γερμανικής Σχολής στην οποία είχε φοιτήσει τρία χρόνια.

Από τις πρώτες κιόλας ημέρες γίνεται αισθητός ο ανταγωνισμός που υπάρχει μεταξύ των υπαλλήλων για την κατάκτηση καλύτερης θέσης ή τη μη απώλεια των κεκτημένων. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από γράμμα του ποιητή στο οποίο ομολογεί *“Η ζωή μου είναι περισσότερο μονότονη και ελεεινή από όσο επίστευα”*.² Οι παλαιότεροι υπάλληλοι τον αντιμετωπίζουν με καχυποψία και εχθρότητα, εξαιτίας του ότι οι νεοδιορισμένοι ευνοούνται έναντι των παλαιότερων καθώς με το διορισμό τους αποκτούν απευθείας το βαθμό του γραμματέως α΄. Στα προηγούμενα έτη ο βαθμός αυτός δινόταν μετά από διετή τουλάχιστον υπηρεσία στον προηγούμενο βαθμό.

Σε δεύτερή του επιστολή στις 4-2-1920 παραδέχεται ότι τίποτα άξιο λόγου δεν συμβαίνει και πως το κεφάλι του έχει γίνει *“καζάνι από τη δουλειά”*. Το αρνητικό εργασιακό κλίμα σε συνδυασμό με το ανούσιο της εργασίας, εμπνέουν τον “Γραφιά”, ένα ποίημα το οποίο γράφεται εκείνη την περίοδο και για το οποίο θα γίνει εκτενής αναφορά στη συνέχεια.

¹ ΦΕΚ 246/28-10-1919 τ.Γ΄.

² 15-11-1919.

1.1 ΑΡΤΑ

Στις 23 Νοεμβρίου 1920 μετατίθεται με αίτησή του από τη Θεσσαλονίκη στη Νομαρχία Άρτης.³ Είχε προηγηθεί η στρατιωτική του θητεία, στη διάρκεια της οποίας φρόντισε να βελτιώσει την υπαλληλική του θέση. Η τοποθέτησή του αυτή ήταν μια από τις πολλές μετακινήσεις και αλλαγές που έγιναν μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου και το σχηματισμό κυβέρνησης από τον Δημήτριο Ράλλη, με υπουργό Εσωτερικών τον Παναγιώτη Τσαλδάρη. Από το Δεκέμβριο μάλιστα που παραιτήθηκε ο νομάρχης Άρτας μέχρι το διορισμό του νέου στις 10-3-1921, ο Καρυωτάκης ασκεί χρέη νομάρχη.⁴ Από μαρτυρίες της εποχής παρατηρείται ότι ο ποιητής δεν έδειξε ιδιαίτερο ζήλο στη νέα του θέση. *“Εβλεπα συχνά πυκνά σ' ένα από τα εσωτερικά παράθυρα του Διοικητηρίου έναν πολύ συμπαθητικό κύριο να διαβάζη, πάντα να διαβάζη, κρατώντας ένα βιβλίο στο χέρι, σαν αδιάφορος στην τρέχουσα υπαλληλική του υπηρεσία”*. Η αίσθηση που άφησε ο Καρυωτάκης ήταν ότι δεν κατάφερε να σταθεί στο ύψος των απαιτήσεων των ανθρώπων οι οποίοι είχαν συνηθίσει στην “επιμελημένη πόζα” των εκπροσώπων της εξουσίας. Ο ποιητής φυσικά με το γνωστό σαρκαστικό του ύφος περιέγραφε στα γράμματά του *“τις μεγάλες που του απόδιναν τιμές, την επίσημη θέση που τον έβαλαν να στέκει στην εκκλησία και τα γεύματα που του έκανε ο εκεί Μητροπολίτης”*.⁵

1.2 ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΑΤΤΙΚΗΣ

Στις 9-9-1921 ανακοινώνεται η μετάθεση του Καρυωτάκη για τη Νομαρχία Κυκλάδων. Την μετακίνηση αυτή την περίμενε, αλλά νωρίτερα και για άλλο νομό. Ήδη είχε αρχίσει να συνηθίζει τις συχνές μεταθέσεις και την “περιήγηση” στην επαρχία. Παρά τις προοπτικές όμως, η “μονότονος” ζωή στην επαρχία διακόπηκε πολύ σύντομα. Μετά από τέσσερις περίπου μήνες, στις 30-12-1921 μετατίθεται στη Νομαρχία Αττικής και Βοιωτίας, όπου υπηρετούν και οι λογοτέχνες Π. Ταγκόπουλος, Κ. Κουράκος και Μ. Πολυδούρη. Το 1922 είναι το έτος της μεγάλης θύελλας για τη χώρα, τα γεγονότα έρχονται το ένα πίσω από το άλλο και δίνουν την εικόνα του χάους που γνώρισαν τότε ιδεολογίες, αρχές και οράματα.

³ ΦΕΚ 265/25-11-1920.

⁴ Στα ΦΕΚ 26/1-2-1921 και 41/18-2-1921 βρέθηκαν δυο αποφάσεις με την υπογραφή του Καρυωτάκη ως νομαρχούντος.

⁵ Χ. Σακελλαριάδη, Κ. Καρυωτάκης, σελ. XXI.

- Φεβρουάριος-Μάρτιος : τέσσερις αλλαγές κυβερνήσεων.
- Μάιος : κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη, λογοκρισία, διοικητικά μέτρα, οικονομικά σκάνδαλα, διχοτόμηση δραχμής.
- Αύγουστος : επίθεση Τούρκων, διάσπαση ελληνικών δυνάμεων, εμπρησμός Σμύρνης.
- Σεπτέμβριος : σύσκεψη Λωζάνης, κίνημα Πλαστήρα , παραίτηση Κωνσταντίνου, κυβέρνηση Ζαΐμη, προσφυγικό ζήτημα.
- Οκτώβριος : αποχώρηση από Ανατολική Θράκη.⁶

Όταν τα πάντα καταρρέουν, μια ελπίδα για την ύπαρξη κάποιας συνέχειας είναι η διασφάλιση της λειτουργίας -έστω και υποτυπώδους- της κρατικής μηχανής. Και ενώ σε άλλους τομείς της κοινωνικοοικονομικής και επαγγελματικής ζωής η αστάθεια προκαλεί άγχος και αβεβαιότητα, οι κρατικοί υπάλληλοι δεν δείχνουν να επηρεάζονται τόσο. Ίσως για αυτό παρατηρείται στη χώρα τόσο μεγάλος συνωστισμός γύρω από τις δημοσιοϋπαλληλικές θέσεις. Επανερχόμενοι στον Καρυωτάκη, στα τέλη του 1922 ο φάκελός του περιλαμβάνει μια σχετική μεταβολή, την αύξηση του μισθού του κατά 60 δραχμές το μήνα. Σύμφωνα με το σχετικό ΦΕΚ η αύξηση αυτή θα ξεκινούσε από την 1η Νοεμβρίου, καθώς ο ποιοτήτης είχε συμπληρώσει μια τριετία στον ίδιο βαθμό. Μόλις τέσσερις μήνες μετά, βρίσκεται να υπηρετεί σαν έκτακτος υπάλληλος στο Υπουργείο Υγιεινής, Πρόνοιας και Αντιλήψεως.

1.3 ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΥΓΙΕΙΝΗΣ, ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΣ

Ποια ήταν όμως η αιτία που οδήγησε τον Καρυωτάκη στο Υπουργείο αυτό, 'όπου τον περίμεναν μεγάλες δυσκολίες; Για ποιο λόγο συγκρούστηκε με τον διευθυντή της Νομαρχίας Σπύρο Σκαρπέτη; Ο Π. Ταγκόπουλος, συνάδελφός του στη Νομαρχία, που τον γνώριζε καλά, τον παρουσιάζει *“σαν άνθρωπο και σαν υπάλληλο μετρημένο σε όλα, τύπο και υπογραμμό”*.⁷ Η Αλεξάνδρα Κώττου, επίσης μακροχρόνια υπάλληλος, είναι λακωνική στη μαρτυρία της. Αναφέρει μόνο πως ο Καρυωτάκης έφυγε από τη Νομαρχία *“ύστερα από ένα κωμικοτραγικό επεισόδιο με τον διευθυντή του”*, για κάτι δηλαδή που ξεκίνησε

⁶ Σπ.Μαρκεζίνη, Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδας, τ.11,12.

⁷ Περιοδικό της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας, 19 Αυγούστου 1928.

από μια ασήμαντη αφορμή και κατέληξε να πάρει σοβαρές διαστάσεις.

Ένα σημαντικό γεγονός είναι ότι η σχέση Καρυωτάκη – Διευθυντή δεν περιοριζόταν μέσα στην αυστηρώς υπηρεσιακή σφαίρα αλλά πιθανώς επεκτεινόταν και σε άλλους χώρους περισσότερο προσωπικούς. Επιβεβαίωση αυτού είναι το ότι ο διευθυντής της Νομαρχίας Σπύρος Σκαρπέτης, δεν είναι άλλος από τον “Πίπη” του ημερολογίου της Μαρίας Πολυδούρη, η οποία όπως έχει προαναφερθεί, υπηρετούσε επίσης στην ίδια υπηρεσία.⁸

Οι εξελίξεις αυτές δεν αφήνουν ασυγκίνητο τον ποιητή, ο οποίος στέλνει για δημοσίευση το ποίημα “Ανδρείκελα”, στις 10-10-1923, ημερομηνία που συμπίπτει με την ημέρα οριστικής και επίσημης αποχώρησής του από τη Νομαρχία Αττικής και Βοιωτίας ύστερα από την παραίτησή του.⁹

Στη νέα του θέση στο Υπουργείο Πρόνοιας -όπου υπηρετεί από τις 26-9-1923- ο Καρυωτάκης επιχειρεί ένα νέο ξεκίνημα της δημοσιοϋπαλληλικής του ζωής με ανώτερη θέση (είχε προαχθεί σε εισηγητής), και με πιο ενδιαφέρον αντικείμενο εργασίας. Με απόφαση της 18-12-1929 τοποθετείται προϊστάμενος του Γραφείου Εγκαταστάσεως Προσφύγων. Από τη θέση αυτή ζει από κοντά όχι μόνο το ανθρώπινο δράμα της προσφυγιάς αλλά και ένα άλλο ζήτημα. Τις παρανομίες, καταχρήσεις και αυθαιρεσίες πολλών “υπευθύνων” που χειρίζονται το θέμα της αποκατάστασης των προσφύγων. Για λόγους, όμως, που ίσως σχετίζονται με τις πολιτικές αλλαγές, με απόφαση του υπουργού Πρόνοιας Α. Δοξιάδη μετακινείται στις 28-2-1924 ως προϊστάμενος στο 2ο Γραφείο του Τμήματος Προσωπικού.¹⁰ Η αλλαγή αυτή συμπίπτει χρονικά με την κίνηση του περιοδικού “Εμείς”, την διακήρυξη του οποίου υπογράφουν 21 λογοτέχνες, οι περισσότεροι εκ των οποίων έχουν σπουδάσει νομικά, δημοσιογράφοι αλλά και δημόσιοι υπάλληλοι. Το ποίημα του Καρυωτάκη “Μίσθια δουλειά” δημοσιεύεται στην πρώτη κίελας σελίδα του περιοδικού και θα αναλυθεί στη συνέχεια της εργασίας.

Ίσως θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει πως ο Καρυωτάκης αντιμετώπιζε τα υπηρεσιακά του καθήκοντα με αδιαφορία και πως μόνο του μέλημα ήταν η αποφυγή τους όσο το δυνατόν πιο ανώδυνα. Η εικόνα όμως που δίνεται από το έγγραφο Εμπιστευτικού Πρωτοκόλλου με αριθμό 456/25-5-1925 έγγραφο είναι διαφορετική. Πρόκειται για μια έκθεση των υπηρεσιακών του προσόντων, συνταγμένη από τον προϊστάμενό του Φωκίωνα Κοπανάρη. Σε αυτή αναφέρονται μεταξύ άλλων τα ακόλουθα :

“Επί τη ευκαιρία ταύτη γνωρίζομεν υμίν ότι ο Εισηγητής Κων/νος Καρυωτάκης κατά την επί

⁸ Μαρία Πολυδούρη, «Άπαντα», σελ. 328.

⁹ ΦΕΚ 268/23-10-1923

¹⁰ Απόφαση 16773/28-2-1924.

ενός έτος παρ' ημίν υπηρεσίαν του επεδείξατο πλήρη ικανότητα και αρετάς σπανιωτάτας. Έχων πληρέστατην διοικητικήν, επιστημονικήν και εγκυκλοπαιδικήν μόρφωσιν κατώρθωσε δι' ακαταπονήτου και μεθοδικής εργασίας να αναδιοργανώση το εν τελεία σχεδόν ανυπαρξία ευρισκόμενον Γραφείον Υγειονομικού Προσωπικού της Διευθύνσεως και να συντελέση ούτω τα μέγιστα εις την αναδιοργάνωσιν της όλης υπηρεσίας. Ωσαύτως η συμβολή αυτού υπήρξε πολυτιμότετη δια της βοηθείας ην μοι παρέσχε εις την νομοθετικήν εργασίαν της συντάξεως νέων νομοθετημάτων, και μεταρρυθμίσεως παλαιότερων τοιούτων, αφορώντων διαφόρους κλάδους της Δημόσιας Υγείας.", "Τα ανωτέρω προσόντα του ουχί μόνο καθιστώσι τούτον άξιον ίνα καταλάβη βαθμόν ανωτέρου υπαλλήλου αλλά και καθιστώσι βέβαιον ότι ούτος εν τη σταδιοδρομία του και εις τους ανωτέρους βαθμούς της υπαλληλικής ιεραρχίας θα αποτελέση στοιχείον προόδου και δημιουργίας εν τη υπηρεσία του Υπουργείου".¹¹

Τα συμπεράσματα που εξάγονται είναι, πρώτον, ότι ο ποιητής δεν αδιαφορεί για την υπηρεσιακή του εξέλιξη και, δεύτερον, πως εργάζεται με ευσυνειδησία και σοβαρότητα. Ακόμα και εάν θεωρηθεί πως κάποιοι από τους χαρακτηρισμούς έχουν μια δόση υπερβολής, η οποία δεν ήταν ασυνήθιστη στη σύνταξη των εκθέσεων υπηρεσιακών προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων, υπάρχουν στοιχεία που δεν μπορούν παρά να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Επιπλέον από όσα γνωρίζουμε ο Καρυωτάκης δεν είχε ταχθεί ανοιχτά υπέρ κάποιας πολιτικής παράταξης, ούτε είχε στενές σχέσεις με τους κρατούντες της εποχής, για να δικαιολογηθεί μια πιθανή προώθησή του.

Στις 4-9-1925 ο Καρυωτάκης τοποθετείται στο Τμήμα Κοινωνικής Υγιεινής ως Γραμματέας του Ανώτατου Υγειονομικού Συμβουλίου, το οποίο έχει σαν αντικείμενό του την επίβλεψη της δημόσιας υγείας.¹² Στο σκεπτικό της απόφασης αναφέρεται ότι η μετακίνηση αυτή γίνεται κατόπιν των αποφάσεων της Επιτροπής Οικονομικών και μετά την κατάργηση του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων. Εξαιτίας της ρευστότητας της κατάστασης και της πιθανής διάλυσης του Υπουργείου, ο ποιητής αποφασίζει να μην λάβει την άδειά του εκείνο τον χρόνο με την προοπτική να την αξιοποιήσει αργότερα.

Πράγματι στις 12-1-1926 επέρχεται η οριστική διάλυση του Υπουργείου. Αυτή είχε ξεκινήσει με το Νομοθετικό Διάταγμα της 6-9-1925 "Περί οργανώσεως των υπηρεσιών Υγιεινής κλπ", το οποίο τροποποιήθηκε τέσσερις ημέρες μετά. Η ισχύς ορίζεται από 1-2-1926. Άμα τη εφαρμογή των διαταγμάτων ξεκινά η απόλυση μεγάλου αριθμού υπαλλήλων, μονίμων, ή συμβασιούχων. Η αιτιολογία των απολύσεων είναι ο πλεονάζων αριθμός,

¹¹ Δάλκου Γ. (1986). Κωνσταντίνος Γεωργίου Καρυωτάκης, Δημόσιος υπάλληλος εξ Αθηνών, μετατεθείς εις Πρέβεζαν εσχάτως...σελ.54.

¹² Νόμος 346 του 1914

εξαιτίας της κατάργησης των θέσεων. Μετά την κατάργηση του Υπουργείου, οι διάφορες διευθύνσεις, τα τμήματα, και κατά συνέπεια οι υπάλληλοι που ανήκαν σε αυτά, μοιράστηκαν σε διάφορα Υπουργεία. Η Διεύθυνση Υγιεινής ενσωματώθηκε στο Υπουργείο Εσωτερικών, όπου και τοποθετήθηκε ο Καρυωτάκης στις 18-2-1926.

Ήδη από τον Ιανουάριο του 1926 ο Θεόδωρος Πάγκαλος είχε συγκεντρώσει στο πρόσωπό του τις περισσότερες εξουσίες και επιχειρούσε να επιλύσει τα γραφειοκρατικά ζητήματα και τις εκκρεμότητές τους.¹³ Ένα βασικό θέμα ήταν η ρύθμιση της αρχαιότητας των δημοσίων υπαλλήλων. Τα κριτήρια κατάταξης όμως έρχονται σε αντίθεση με τις ισχύουσες διατάξεις και μετά την αποχώρηση του Πάγκαλου, εκδίδονται νέες αποφάσεις που καταργούν ή διαφοροποιούν τις προγενέστερες ρυθμίσεις. Τα γεγονότα επηρεάζουν άμεσα και τον Καρυωτάκη για τον οποίο αποφασίζεται στη συντάξιμη υπηρεσία *“να μην προσμετρηθούν δυο εκ των τεσσάρων ετών που προσμετρήθηκαν αρχικώς”*.¹⁴ Τα έργα τα οποία πραγματοποιούνται για την εύρυθμη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού, δεν αποδίδουν δεόντως. Τα γεγονότα που σημειώνονται στο έτος 1926 είναι θυελλώδη τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό της χώρας. Με την ανατροπή του Πάγκαλου από τον Κονδύλη η κατάσταση επανέρχεται στην προγενέστερη τάξη των πραγμάτων. Στο πλαίσιο αυτό αποφασίζεται και η επανίδρυση του Υπουργείου Υγιεινής. Στις 3-9-1926 ο Καρυωτάκης καλείται να αναλάβει υπηρεσία στο επανιδρυόμενο Υπουργείο με υπουργό τον Η. Αποσκήτη, ο οποίος λίγες ημέρες μετά υπογράφει μια πενθήμερη αναρρωτική άδεια για τον ποιητή. Το έγγραφο υπ’ αριθμ. 26076/15-9-1926 απευθύνεται προς τον *“Κων/νον Καρυωτάκην, Γραμματέα του Ανώτατου Υγειονομικού Συμβουλίου”*. Τον Οκτώβριο λαμβάνει και μια δεύτερη αναρρωτική άδεια 45 ημερών.¹⁵

Όταν αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της χώρας η Οικουμενική Κυβέρνηση υπό τον Α. Ζαΐμη γίνεται και η τοποθέτηση του Καρυωτάκη σε άλλο τμήμα -το Τμήμα Αγαθοεργών Ιδρυμάτων-, στις 9-12-1926. Τη σχετική διάταξη αναλαμβάνει ο Μιχαήλ Κύρκος, ο υπουργός με τον οποίο θα συγκρουστεί ο ποιητής. Η αφετηρία της ρήξης σημειώνεται το χειμώνα του 1927, οπότε και επιβάλλεται στον ποιητή -με απόφαση της 5-12-1927- η ποινή του *“προστίμου ίσου προς το ήμισυ των μηνιαίων του αποδοχών”*. Το πειθαρχικό αδίκημα για το οποίο τιμωρείται δεν γνωστοποιείται ούτε γίνεται αναφορά στην απόφαση επιβολής της ποινής παρα μόνο *“ότι οι ισχυρισμοί και αι δικαιολογίαι προς απόσσειν της αποδοθείσης κατηγορίας δεν κρίνονται επαρκείς”*.¹⁶ Ύστερα από μόλις τρεις ημέρες ο

¹³ www.el.m.wikipedia.org/Κυβέρνηση Θεόδωρου Πάγκαλου 1925.

¹⁴ ΦΕΚ 95/17-9-1926.

¹⁵ Σχετική αναφορά ή έγγραφο δεν υπάρχει στον υπηρεσιακό του φάκελο. Η είδηση έχει ληφθεί από επιστολές δημοσιευμένες στη *Νέα Εστία*, τευχ.1065, 15-11-71, σελ.1548.

¹⁶ Έγγραφο 130094/5-12-1927.

Καρυωτάκης μετακινείται από το Τμήμα Αγαθοεργών Ιδρυμάτων στο Τμήμα Λοιμωδών Νόσων. Θα παρουσίαζε εξαιρετικό ενδιαφέρον η γνώση του παραπτώματος για το οποίο ο υπουργός επιβάλλει την δεύτερη στην κλίμακα των ποινών τιμωρία. Το μόνο έγγραφο το οποίο πλησιάζει χρονικά τα γεγονότα στον υπηρεσιακό φάκελο του ποιητή, είναι μια κανονική δεκαήμερη άδεια η οποία χορηγήθηκε στις αρχές Αυγούστου.¹⁷ Τη συγκεκριμένη άδεια όπως έχει προαναφερθεί θα έπρεπε να την είχε ζητήσει νωρίτερα αλλά την έλαβε τότε.

Σύμφωνα λοιπόν με την συγκεκριμένη ποινή τα στοιχεία είναι πενιχρά, και το μόνο που μπορεί να υποθέσει κανείς είναι το τι εντύπωση και ποία συναισθήματα θα προκάλεσε το γεγονός, καθώς το είδος αυτών των συναισθημάτων μόνο δημόσιοι υπάλληλοι με ανάλογες εμπειρίες θα μπορούσαν να το περιγράψουν.

Γενικά αποτελούσε παγιωμένη δημοσιοϋπαλληλική πρακτική το να περνάς απαρατήρητος μέσα στην υπηρεσία, έτσι οι προαγωγές θα έρχονται ως πρέπει και με δυσκολία θα σου προσάψει κάποιος κάτι συγκεκριμένο. Ο Καρυωτάκης στη δεδομένη στιγμή δεν ακολούθησε τον “κανόνα” αυτό, όχι από επιλογή του, αλλά ούτε και από αδιαφορία για το έργο που του είχε ανατεθεί. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται από το άρθρο “*Τα Εθνικά Ορφανοτροφεία και Οικοτροφεία*” που δημοσιεύεται στις 29-5-1927,¹⁸ όπου αποδεικνύεται η γνώση που κατείχε για το αντικείμενο του Τμήματος στο οποίο υπηρετούσε αλλά και το ενδιαφέρον του για την ορθή λειτουργία και δράση των ιδρυμάτων αυτών. Στο άρθρο διακρίνεται επιπλέον το πρακτικό πνεύμα του ποιητή στα θέματα υπηρεσιακού χαρακτήρα αλλά και η βαρύτητα που έδινε στις νομικού χαρακτήρα ρυθμίσεις, όντας επηρεασμένος από τις πανεπιστημιακές του σπουδές. Οι νομικές σπουδές πιθανώς να του είχαν καλλιεργήσει σε μεγάλο βαθμό το αίσθημα περί δικαίου αλλά και την πίστη για την ισχύ των νομικών κανόνων μέσα στις ανθρώπινες κοινωνίες. Με τις εξελίξεις στην επαγγελματική του ζωή, συνεπώς, είναι λογικό να ένιωθε μεγάλη απογοήτευση με την λειτουργία του κρατικού μηχανισμού και την παραβίαση των ιδανικών αυτών.

1.4 ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΗΣ

Ένα σημαντικό κομμάτι της ζωής του ποιητή, ήταν και η ανάμειξή του με το συνδικαλισμό. Απέναντι στην αυθαιρετούσα εξουσία, μόνο η συλλογική δράση μπορεί να αντιπαρατεθεί με κάποιες πιθανότητες επιτυχίας. Ίσως ο Καρυωτάκης μετά την προσωπική του περιπέτεια να αναζήτησε ένα “καταφύγιο” ως μέσο αποτελεσματικότερης

¹⁷ Έγγραφο 2740/13-1-1928.

¹⁸ Περιοδικό της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας, τεύχος 79-80, σελ.6.

“αυτοάμυνας”. Εξάλλου εξαρχής με ποιήματα όπως οι “*Δημόσιοι Υπάλληλοι*”, η “*Δελφική Εορτή*” και “*Μικρή ασυμφωνία σε Α μείζον*” έβαζε στο στόχαστρο με το σαρκασμό του το πολιτικό και κοινωνικό κατεστημένο. Είναι γεγονός πως στα τέλη του 1927 η κατάσταση ήταν αρκετά πιο ευνοϊκή από παλαιότερα για τη δημοσίευση τέτοιων ποιημάτων. Η πολιτική ζωή ομαλοποιείται, η εξουσία είναι πιο ανεκτική και πιο φιλελεύθερη.¹⁹

Στις 29-12-1927 οι δημόσιοι υπάλληλοι απέχουν από τα καθήκοντά τους για να συμμετάσχουν στην Γενική Συνέλευση της Συνομοσπονδίας τους, καθώς όμως η απεργία είναι παράνομη, το συνδικαλιστικό όργανο εφοδιάζε τα μέλη του με κείμενο κοινής απολογίας. Η συνήθως κραταιά τάξη των δημοσίων υπαλλήλων έπαψε να είναι προνομιούχα, να αμείβεται καλά και να χαίρει εκτίμησης από την κοινωνία. Χαρακτηριστική είναι η είδηση που δημοσιεύεται στις 17-11-1929 στην *Υπαλληλική* : “*Ο προκηρυχθείς παρά του Υπουργείου Εσωτερικών διαγωνισμός προς πλήρωσιν 25 θέσεων γραφείων β' τάξεως δια της γενικής διοίκησης του κράτους ανεβλήθη επ' αόριστον λόγω του ότι δεν προσήλθον αρκετοί υποψήφιοι*”.²⁰

Με τις συγκεκριμένες συνθήκες ήταν λογικό οι προτάσεις για κήρυξη απεργίας να έχουν μεγάλη απήχηση, παρά την ρητή και κατηγορηματική απαγόρευσή τους από το νόμο και τις συχνές κυβερνητικές νουθεσίες, που αργότερα θα εξελιχθούν σε απειλές και διώξεις. Στη φάση αυτή συμμετείχαν σε συνδικαλιστικές διαδικασίες κυρίως οι κατώτεροι στην ιεραρχία δημόσιοι υπάλληλοι ενώ οι ανώτεροι μεσολαβούσαν μεταξύ υπαλλήλων και κυβέρνησης. Στις 13-1-1928, ο Καρυωτάκης εκλέγεται εκπρόσωπος των ανωτέρων υπαλλήλων του Υπουργείου, της ΕΔΥΑ (Ένωση Δημοσίων Υπαλλήλων Αθηνών), με 52 ψήφους.²¹ Την ίδια ακριβώς ημέρα που διενεργούνται οι αρχαιρεσίες, επιδίδεται στον ποιητή το έγγραφο απόσπασής του στην Πάτρα.²² Από τότε, και μέχρι τις 14-2-1928 που ανέλαβε υπηρεσία στη νέα του θέση, αναμείχθηκε με πάθος στα συνδικαλιστικά ζητήματα, αλλά και στην κίνηση που οργανώθηκε την περίοδο εκείνη κατά του υπουργού Υγιεινής Μ. Κύρκου, για τον χειρισμό του στα θέματα της αποκατάστασης των προσφύγων.

Ο Καρυωτάκης υπό τον αναβρασμό των γεγονότων προσπάθησε να καθυστερήσει την απόσπασή του υποβάλλοντας αίτηση για αναρρωτική άδεια. Το αίτημά του, όμως, απορρίφθηκε με το υπ' αριθμ. 2771/31-12-1928 επείγον έγγραφο, και στις 11 Φεβρουαρίου²³ ταξιδεύει για την Πάτρα.

¹⁹ Σπ.Μαρκεζίνη, Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδας, τ.11,12.

²⁰ Δάλκου Γ. (1986). Κωνσταντίνος Γεωργίου Καρυωτάκης, Δημόσιος υπάλληλος εξ Αθηνών, μετατεθείς εις Πρέβεζαν εσχάτως...σελ. 69-70.

²¹ Εφημερίδα Ελεύθερος Λόγος, 14-1-1928, σελ 4.

²² Έγγραφο 2740/13-1-1928.

²³ Στις 12 Φεβρουαρίου, στέλνει επιστολή στον πατέρα του, όπου τον ενημερώνει για την άφιξη και την εγκατάστασή του στην Πάτρα.

1.5 ΠΑΤΡΑ

Η απομάκρυνση του Καρυωτάκη από την Αθήνα, από την πόλη στην οποία έχαιρε εκτίμησης όχι μόνο ως υπάλληλος του Υπουργείου αλλά και ως ποιητής, δεν φάνηκε αρκετά ικανοποιητική για τους προϊσταμένους του. Του επιβάλλεται λοιπόν μια νέα πειθαρχική τιμωρία με *“πρόστιμο ίσο προς τας αποδοχάς δέκα ημερών”*, για τη μη έγκαιρη εμφάνισή του στην υπηρεσία όπου αποσπάσθηκε. Οι διαδικασίες επιβολής της ποινής κινήθηκαν τη μέρα αναχώρησης του ποιητή για την Πάτρα, ώστε να μην μπορέσει να δράσει για τη ματαίωση της απόφασης εκθέτοντας τους λόγους της καθυστέρησης. Η περίληψη της *“κλήσεως εις απολογία”* δεν δημοσιεύεται στον τρίτο τόμο του ΦΕΚ ως συνήθως αλλά στο *“Παράρτημα”* του ΦΕΚ όπου λίγοι θα μπορούσαν να την εντοπίσουν – και μάλιστα έγκαιρα. Στις 20-3-1928 αποστέλλεται το υπ' αριθμόν 20575 έγγραφο με το οποίο επιβάλλεται η ποινή. Το έγγραφο αυτό φτάνει στα χέρια του ποιητή πέντε ημέρες μετά.²⁴

Η αντίδραση και τα συναισθήματά του αποτυπώνονται καθαρά σε γράμμα που στέλνει στις 28-3-1928 στην οικογένειά του. *“Τέτοιο μέγεθος υπηρεσιακής, επισήμου αναισχυντίας δεν το φαντάστηκα ποτέ. Σας τα γράφω λεπτομερώς για να μη δυσκολευθείτε να τα πιστέψετε και σεις..., ο λόγος της μη αναχωρήσεώς μου εντός της ταχθείσης προθεσμίας ήταν σ' όλους γνωστός, αφού ο Υπουργός είχε δώσει εντολή να φύγουμε μετά την έκδοση των ενταλμάτων των οδοιπορικών, όπως γίνεται πάντα, και εγώ έφυγα μόλις μ' επληροφόρησαν ότι εξεδόθη το ένταλμά μου..., αυτά όλα δεν ημπόδισαν τους κυρίους του Υπουργείου να με υποβάλουν σ' έναν ακόμη εξευτελισμό..., η υπομονή μου εξηντλήθη, και βλέπω ότι δεν εξαρτάται πια από μένα να μείνω σ' αυτό το Υπουργείο, στο οποίο για να σταθεί κανείς, πρέπει να είναι αρκετά παλιάνθρωπος”*. Ο Καρυωτάκης αποδίδει επίσης στο Υπουργείο έλλειψη αντικειμενικότητας στους υπαλλήλους, λόγω πολιτικών διακρίσεων. Πρόκειται για περίπτωση γραμματέα που του επιβλήθηκε η ίδια τιμωρία με τον ποιητή, όμως εκείνος δεν παρουσιάστηκε καθόλου στη θέση όπου αποσπάστηκε.

Την ημέρα που τελειώνει η απόσπασή του στην Πάτρα, στις 13-4-1928, ο Καρυωτάκης αναχωρεί για Παρίσι μετά από χορήγηση μηνιαίας κανονικής άδειας.²⁵ Κανονικά, μετά τη λήξη της απόσπασής του θα έπρεπε να επιστρέψει στη θέση του στα κεντρικά του Υπουργείου. Εξαιτίας όμως του αρνητικού κλίματος, και φοβούμενος να

²⁴ Δάλκου Γ. (1986). Κωνσταντίνος Γεωργίου Καρυωτάκης, Δημόσιος υπάλληλος εξ Αθηνών, μετατεθείς εις Πρέβεζαν εσχάτως...σελ.88-90.

²⁵ Στις 30-3-1928 ο νομάρχης Αχαΐας και Ήλιδος του χορηγεί, με το 8079 έγγραφό του, μηνιαία κανονική άδεια. Το έγγραφο πρωτοκολλείται στο Υπουργείο Υγιεινής στις 26-4-1928.

αντιμετωπίσει πιθανόν μια νέα μονιμότερη κατάσταση, φεύγει, ελπίζοντας ότι ο χρόνος θα βελτιώσει την κατάσταση. Ακόμα και στο Παρίσι έχει στο μυαλό του την εξέλιξη του ζητήματος και στέλνει γράμμα στον αδερφό του ζητώντας του να τον κρατάει ενήμερο. Πληροφορείται για τη μετάθεση του ξανά στην Πάτρα, από ανεπίσημες πηγές του Υπουργείου. Δεν υπάρχει κανένα επίσημο έγγραφο για τη μετάθεση αυτή, αντίθετα υπάρχει η απόφαση της 21-4-1928 για τη μετάθεσή του στην Πρέβεζα.

Το ανεπίσημο της πρώτης πληροφορίας δίνει στοιχεία για το παρασκήνιο της υπόθεσης, ότι δηλαδή υπήρξε πιθανότατα παρέμβαση αρκετά ισχυρή για να αλλάξει τις προθέσεις του Συμβουλίου ώστε να προκριθεί τελικά η δυσμενέστερη τοποθέτηση στην Πρέβεζα (που στη συγκεκριμένη φάση ισοδυναμούσε με καταδίκη σε εξορία). Αιτία για τη δυσμένεια αυτή αποτέλεσαν συγκεκριμένα “δημοσιεύματα”. Το ερώτημα που προκύπτει είναι το ποια ακριβώς ήταν αυτά τα δημοσιεύματα και εάν αποδεδειγμένα συντάκτης τους ήταν ο Καρυωτάκης. Μια σειρά άρθρων που δημοσιεύθηκαν τον Φεβρουάριο στην *Καθημερινή* υπογράφονται από κάποιον “Κ”, και αναφέρονται στο δημοσιοϋπαλληλικό πρόβλημα και τους τρόπους χειρισμού από την κυβέρνηση. Παρουσιάζονται στοιχεία αντλημένα από το Υπουργείο Πρόνοιας και συγκεκριμένα αποδεικνύεται ότι οι απολύσεις που πραγματοποιήθηκαν με πρόσχημα τον περιορισμό των δαπανών, εξυπηρετούσαν άλλους σκοπούς. Με αυτό ακριβώς το ζήτημα είχε ασχοληθεί και ο ποιητής σε υπόμνημα που είχε καταθέσει στις 23 Ιανουαρίου με στόχο τον περιορισμό των δαπανών στο Υπουργείο. Είναι σκόπιμο να παρατεθεί συγκεκριμένο απόσπασμα από τα άρθρα : «*Η επελθούσα οικονομία εις το Υπουργείον Πρόνοιας εκ της εφαρμογής των οικονομιών ανήλθεν εις τους μισθούς 10 μονίμων και 7 εκτάκτων υπαλλήλων, όσους δηλαδή ολιγωτέρους προς τους απολυθέντας διώρισεν ο κ. Κύρκος. Αντί της κωμικής αυτής εάν δύναται να λεχθή οικονομίας εγένετο δαπάνη 1 εκατομμ. περίπου δραχμών το οποίον κατεβλήθη εις τους απολυθέντας ως αποζημίωσις και η επιβάρυνσις του Δημοσίου κατά μερικής εκατοντάδας χιλιάδας δραχμάς εφεξής ετησίως εις συντάξεις των απολυθέντων. Αυταί είναι αι πραγματοποιηθείσαι “οικονομιαί” εις το Υπουργειον Πρόνοιας. Αλλά και εις τα λοιπά υπουργεία το αυτό επανελήφθη με τας δήθεν οικονομίας*».²⁶

Οι υπόνοιες του υπουργού Πρόνοιας είτε βασίζονταν σε βάσιμα στοιχεία, είτε σε απλές υποψίες , η θέση του Καρυωτάκη κατέστη εξαιρετικά επισφαλής. Οι σκέψεις αυτές τον οδηγούν ξανά σε τάσεις φυγής και επιθυμία για μεταπήδηση σε άλλη υπηρεσία. Σε επιστολή του στις 20-4-1928 προς τον αδερφό του ζητάει πληροφορίες για το πότε πρόκειται να λειτουργήσει το Συμβούλιο Επικρατείας, προκειμένου να υποβάλει αίτηση για

²⁶ Δάλκου Γ. (1986). Κωνσταντίνος Γεωργίου Καρυωτάκης, Δημόσιος υπάλληλος εξ Αθηνών, μετατεθείς εις Πρέβεζαν εσχάτως...σελ.94-96.

πρόσληψη εκεί.²⁷ Η ίδια επιστολή κλείνει με εντυπώσεις από τη ζωή του στο Παρίσι. Δυστυχώς η πόλη αυτή, με τη ζωντάνια της και τους ρυθμούς της, δεν στάθηκε ικανή να βελτιώσει την ψυχολογία και τους φόβους του ποιητή, ως ήλπιζε. Επιστρέφοντας στην Αθήνα διαπιστώνει ότι παρά το ότι η απόφαση μετάθεσής του έχει παρθεί από τις 21-4-1928, η δημοσίευσή της στο ΦΕΚ δεν έχει προωθηθεί. Δημοσιεύεται περίπου έναν μήνα αργότερα ενώ συνήθως δεν μεσολαβούσε χρονικό διάστημα μεγαλύτερο των 10 ημερών. Και ενώ η μετάθεση “επισημοποιείται” με τη δημοσίευσή της στο ΦΕΚ τ. 80/24-5-1928, την επόμενη ημέρα εκδίδεται έγγραφο που καλεί τον Καρυωτάκη να επιστρέψει στην Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου, καθώς έληξε η απόσπασή του από την Πάτρα.²⁸ Την επόμενη ημέρα, από την άλλη, του ανακοινώνεται η απόφαση μετάθεσής του στην Πρέβεζα.²⁹

Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί με σιγουριά ότι αυτές οι παρατυπίες σχετίζονταν με τη δεύτερη, πρόσωπο με πρόσωπο, σύγκρουση του Καρυωτάκη με τον υπουργό. Η σχετική πληροφορία αντλείται από το φίλο και συνάδελφό του ποιητή, Χ. Σακελλαριάδη. Μετά την επιστροφή του Καρυωτάκη από το Παρίσι, παρουσιάστηκε στον ίδιο τον υπουργό ώστε να διαμαρτυρηθεί για την μετάθεσή του. Ο τρόπος και η γενικότερη στάση του απέναντί του τον οδήγησαν στη συγγραφή μιας σάτιρας που περιγράφει ακριβώς τη σκηνή αυτή. Δυστυχώς η σάτιρα “χάθηκε ή λανθάνει” και μπορούμε να αντιληφθούμε τους λόγους για τους οποίους δεν δόθηκε τότε για δημοσίευση. Η σκληρή και ανυποχώρητη στάση που κράτησε στη συνέχεια το Υπουργείο, αποδεικνύει το κατά πόσο η εν λόγω συνάντηση μεγάλωσε το χάσμα αντί να το γεφυρώσει. Το εγχείρημα αυτό αποτυγχάνει και έτσι ο Καρυωτάκης δεν έχει άλλη επιλογή παρά να κατευθυνθεί προς την Πρέβεζα.

1.6 ΠΡΕΒΕΖΑ

Η άφιξή του εκεί πρωτοκολλείται δεόντως.³⁰ Στο συγκεκριμένο έγγραφο είχε προστεθεί αυτή η χειρόγραφη σημείωση “Ανέλαβε την 20η Ιουνίου ε.έ 58068/21-6-28”. Από την ημέρα αυτή ο υπάλληλος Κωνσταντίνος Καρυωτάκης του Γεωργίου δεν θα απασχολήσει πλέον την Υπηρεσία. Έμενε μόνο να σημειωθεί πάνω στο φάκελό του η ένδειξη “*απεβίωσεν (1928)*” και να τοποθετηθεί ανάμεσα στους υπόλοιπους φακέλους στο

²⁷ Η επιλογή αυτή δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαία, όταν, σύμφωνα με το Σύνταγμα της 1-6-1911, όπως τροποποιήθηκε από το δημοκρατικό σύνταγμα της 3-6-1927, το Συμβούλιο της Επικρατείας ήταν θεσμός στον οποίο επρόκειτο να ανατεθεί: α) Η εκδίκασις των υπό του νόμου υποβαλλόμενων αυτών διαφορών αμφισβητούμενου διοικητικού, β) η κατ’ αίτησιν ακύρωσις δια παράβασιν νόμου των πράξεων των διοικητικών αρχών και γ) η ανωτέρω πειθαρχική δικαιοδοσία επί μονίμων διοικητικών υπαλλήλων.

²⁸ Έγγραφο 48908/26-5-1928.

²⁹ Έγγραφο 41593/26-5-1928.

³⁰ Έγγραφο 41593/26-5-1928.

Τμήμα αρχειοθέτησης των μη “*προς ενέργειαν υποθέσεων*” του Υπουργείου. Ο μήνας που πέρασε στην Πρέβεζα ο ποιητής μπορεί να μην είχε ιδιαίτερο δημοσιοϋπαλληλικό ενδιαφέρον, αλλά αποτέλεσε αντικείμενο έντονης ποιητικής έρευνας. Η ζωή, το έργο και η δράση του Καρυωτάκη για πολλούς συμπυκνώθηκε μέσα σε αυτό το μήνα. Οι εντυπώσεις του από τους συναδέλφους του δεν ήταν οι θετικότερες : “*Ο Νομάρχων εισηγητής και ο Λογιστής της Νομαρχίας μού κάναν τη σχετική πρώτη επίθεση για παρέα, αλλ’ απεκρούσθησαν αναιδέστατα κι έκτοτε δεν επανήλθαν. Εν τούτοις*”, συμπληρώνει στο γράμμα που στέλνει στις 22-6-1928 στον ξάδερφό του Θ.Δ. Καρυωτάκη, “*είναι καλότατοι άνθρωποι κι αυτοί και όλοι οι άλλοι φουκαράδες που στεγάζονται στο ίδιο με μένα άσυλο*”..

Πρόθεσή του δεν ήταν η υποτίμηση των συναδέλφων του, ο οίκτος που αισθάνεται για εκείνους είναι οίκτος και για τον εαυτό του καθώς συμμετέχει και ο ίδιος στα δεινά τους, χωρίς να φταίνει οι ίδιοι αλλά οι συνθήκες και το περιβάλλον. Το βασικό του πρόβλημα ήταν ότι δεν μπορούσε να συνηθίσει και να ενσωματωθεί στη νέα του καθημερινότητα. “*Οι υπάλληλοι*”, γράφει στις 20-6-1928 στον πατέρα του, “*όλοι αξιοθρήνητοι τύποι. Καταρρακωμένοι. Φαντάζομαι ότι αν ξαναγυρίσω εδώ μετά από δέκα χρόνια θα τους έβρω ντυμένους με φύλλα συκής. Εν γένει μεγάλη νηνεμία επικρατεί*”.³¹ Η στάση αυτή του Καρυωτάκη δεν οφειλόταν σε υπερφίαλα και εγωιστικά στοιχεία του εαυτού του, ούτε θεωρούσε πως ο ίδιος ήταν ανώτερός τους. Στο γραφείο του, ελάχιστοι γνώριζαν πως ήταν ποιητής. Δεν διαχώριζε τη θέση του και τον εαυτό του καθώς δεν ήθελε να ξεχωρίζει.

Τον τελευταίο αυτό μήνα της ζωής του ο Καρυωτάκης γράφει δυο πεζά. Το “*Καλός Υπάλληλος*” και το “*Κάθαρσις*”³² αντικατοπτρίζουν πλήρως τη δημοσιοϋπαλληλία αλλά και την κατάσταση στην οποία βρέθηκε πολλές φορές κατά την επαγγελματική του δραστηριότητα. Εκτεταμένη αναφορά θα γίνει και στη συνέχεια της εργασίας. Κρίνεται σκόπιμο να εστιάσουμε σε ένα σημείο του “*Κάθαρσις*”, στον “*αυτόνομο οργανισμό*”, εναντίον του οποίου φέρεται ο ποιητής. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι η φράση αυτή δεν αναφέρεται κάπου συγκεκριμένα, αλλά γενικότερα στο ελληνικό Δημόσιο. Είναι πιθανό όμως να θεωρούσε ο Καρυωτάκης υπεύθυνο για τη μετάθεσή του στην Πρέβεζα, έτσι απρόσωπα, τον δημόσιο τομέα ή υπαινίσσεται συγκεκριμένα πρόσωπα που διαχειρίζονταν την εξουσία;

Ύστερα από έρευνες σε δημοσιεύματα των εφημερίδων της εποχής, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο “*αυτόνομος οργανισμός*” ταυτιζόταν με τον Αυτόνομο Οργανισμό Αποκαταστάσεως Προσφύγων, που μετονομάστηκε σε Επιτροπή Αποκατάστασης

³¹ Δάλκου Γ. (1986). Κωνσταντίνος Γεωργίου Καρυωτάκης, Δημόσιος υπάλληλος εξ Αθηνών, μετατεθείς εις Πρέβεζαν εσχάτως...σελ.103-104.

³² Κ. Καρυωτάκης, «Άπαντα»

Προσφύγων (ΕΑΠ), και ιδρύθηκε με βάση το πρωτόκολλο της Γενεύης στις 28-9-1923.³³ Ο σκοπός και οι επιδιώξεις της Επιτροπής είναι γνωστές. Η σχέση της με την ελληνική διοίκηση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί χαλαρή, καθώς η λειτουργία της ρυθμιζόταν με ειδικούς νόμους. Συνεργαζόταν με το Υπουργείο Πρόνοιας, το οποίο χειριζόταν κατά βάση τα θέματα της αποκατάστασης των προσφύγων, αλλά ο απολογισμός της γινόταν στην Κοινωνία των Εθνών, στην οποία υπέβαλλε τρίμηνες αναφορές. Εκτός από τα τεράστια ποσά εκατομμυρίων δραχμών που διαχειριζόταν, συγκέντρωνε στα χέρια της αρκετές δικαιοδοσίες. Με το νομοθετικό διάταγμα της 19-10-1923 μεταβιβάζονταν στην ΕΑΠ «*αι εκ της κειμένης νομοθεσίας περί αποκαταστάσεως των προσφύγων δικαιοδοσίαι 1) του Υπουργείου Γεωργίας, 2) των αρμοδίων Συμβουλίων του Υπουργείου Γεωργίας ως και παντός παρεμφερούς Συμβουλίου, 3) του Υπουργού Πρόνοιας, Υγιεινής και Αντιλήψεως και 4) των αρμοδίων Συμβουλίων του Υπουργείου Πρόνοιας*».

Η εκτενής αναφορά στο όργανο αυτό γίνεται καθώς ο Καρυωτάκης είχε διατελέσει για σύντομο διάστημα προϊστάμενος του Γραφείου Εποπτείας Εγκαταστάσεως Προσφύγων.³⁴ Από όσα έχουν αναφερθεί μέχρι στιγμής, είναι εμφανές ότι η ΕΑΠ δεν ήταν απλά ένα εκτελεστικό όργανο, είχε ευρύτατες δικαιοδοσίες και ήταν σχεδόν ανεξέλεγκτη. Θα ήταν βέβαια υπερβολικό να κατηγορηθεί για όλες τις κακοδαιμονίες. Ο Καρυωτάκης περιόρισε την κριτική του σε άλλο σημείο. Βασικό στοιχείο και καθοριστικό στον τρόπο λειτουργίας της ήταν η αυτονομία της. Με την λειτουργία της να μην περιορίζεται από τους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς, της δίνονταν περιθώρια ευελιξίας που ήταν αναγκαία για να εκπληρωθεί ένα τόσο μεγάλο έργο.³⁵ Αυτή η ευελιξία βέβαια επέτρεψε να καλλιεργηθούν μέσα στους κόλπους της φαινόμενα κακοδιαχείρισης, κατάχρησης και δωροληψίας. Εφημερίδες όπως η Καθημερινή και ο Ελεύθερος Λόγος δημοσίευσαν τους πρώτους μήνες του 1928 αρκετές καταγγελίες εις βάρος της ΕΑΠ.

Αυτές τις αρνητικές συναλλαγές κατήγγειλε ο ποιητής στην “Κάθαρσιν”. Ο ίδιος αρνήθηκε να συμμετάσχει στο σύστημα αυτό, αλλά μια τέτοια άρνηση δεν είναι ανώδυνη. Η απόφαση της αυτοκτονίας είναι φανερό πως δεν πάρθηκε σε μια στιγμή έντασης ή παραφροσύνης, αλλά ήταν μελετημένη και προσχεδιασμένη. Ο Καρυωτάκης επιθυμούσε με κάθε τρόπο να ξεφύγει από τα δεσμά που τον έδεναν με τη γη. Κλείνοντας τη χρονολογική αυτή αναδρομή έχει ενδιαφέρον να εστιάσουμε στον τρόπο με τον οποίο ενημέρωσε η εφημερίδα *Υπαλληλική* τους δημόσιους υπάλληλους για την αυτοκτονία ενός συναδέλφου τους, πρώην συνδικαλιστή και συνεργάτη της εφημερίδας. Η είδηση

³³ [www.el.m.wikipedia.org/Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων](http://www.el.m.wikipedia.org/Επιτροπή_Αποκατάστασης_Προσφύγων).

³⁴ ΦΕΚ 291/16-11-1923

³⁵ Η λειτουργία της ρυθμιζόταν με ειδικούς νόμους, όπως αυτόν που εισήχθη στη Βουλή για ψήφιση στις 8-2-1928 με θέμα «Περί εκπροσωπήσεως της ΕΑΠ ενώπιον των Δικαστηρίων».

αναφέρεται στο φύλλο της 29ης Ιουλίου καθώς το προηγούμενο φύλλο είχε δημοσιευτεί στις 22 Ιουλίου (ο ποιητής αυτοκτόνησε στις 21 Ιουλίου). Στο φύλλο αυτό υπάρχει πρώτα μια νεκρολογία, κάτω από τον τίτλο *“Συναδελφικά Πένθη”*. Εκεί επαινείται *“ο ποιητής Καρυωτάκης, ο θαυμάσιος άνθρωπος, ο σεμνός υπάλληλος, ο μελαγχολικός τροβαδούρος”*. Στην τελευταία σελίδα των ειδήσεων δημοσιεύτηκε κείμενο με τίτλο *“Ηυτοκτόνησεν ο Γραμματεύς της Ενώσεως Αθηνών και εισηγητής του Υπουργείου Προνοίας Καρυωτάκης – θύμα της απηνούς διώξεως του υπουργού κ. Κύρκου”*.

Στην τρίτη σελίδα του ίδιου φύλλου, στη στήλη *“Αι απόψεις μας”* και κάτω από τον τίτλο *“Ο Καρυωτάκης”*, δημοσιεύεται το παρακάτω σχόλιο το οποίο παρατίθεται αυτούσιο λόγω της σημασίας του. *“Κοντά στα άλλα θύματα της ρουτίνας και της αισχροτήτος της πολιτικής προστίθεται από προχθές και ο Καρυωτάκης, τέως Γεν. Γραμματεύς της Εν. Αθηνών. Επειδή είχε το θάρρος να μην ξεσκονίζει, να μη κολακεύη, αντίθετα με την αξιοπρέπεια ενός υπαλλήλου και με την ευγένεια της ψυχής του μετετέθη από το Κέντρο του Υπουργείου Προνοίας όπου υπηρετούσε εις τας Πάτρας και από εκεί μετετέθη εις την Πρέβεζαν και από εκεί τον ετοιμάζανε ποιος ξέρει σε ποιο άλλο μέρος, εάν ο ατυχής συνάδελφος δεν βιαζότανε να τους απαλλάξη από τον κόπο. Ο οικτρός Κύρκος έπρεπε να ξεθυμάνη και βρήκε τον Καρυωτάκη, τον υπάλληλο για τον οποίον υπερηφανεύετο ο Δημοσιοϋπαλληλικός κόσμος, και εξεδικήθη. Θα μείνη όμως ατιμώρητο το έγκλημά του”*.³⁶

Οι συνάδελφοι του Καρυωτάκη δεν είχαν ιδιαίτερες αμφιβολίες ως προς τους λόγους που τον οδήγησαν στην έσχατη κίνηση. Φυσικά υπάρχουν ποικίλες εκτιμήσεις για το ίδιο γεγονός. Το σημαντικό είναι ότι κανείς από όσους ασχολήθηκαν στη διάρκεια των χρόνων με τον Καρυωτάκη δεν παρέλειψε να διατυπώσει την άποψή του, ίσως γιατί η αυτοκτονία του, σύμφωνα με τον Κ. Βάρναλη, *“χάρισε στο έργο του ένα παραπάνω ρίγος”*.³⁷

³⁶ Δάλκου Γ. (1986). Κωνσταντίνος Γεωργίου Καρυωτάκης, Δημόσιος υπάλληλος εξ Αθηνών, μετατεθείς εις Πρέβεζαν εσχάτως...σελ.126-128.

³⁷ Αισθητικά-Κριτικά, Β΄, σελ.229.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : Η ΔΗΜΟΣΙΟΥΠΑΛΛΗΛΙΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΟ

Ποια σχέση μπορεί να έχει η δημοσιοϋπαλληλική πορεία του Καρυωτάκη με το ποιητικό του έργο; Στην πορεία προς τη διαλεύκανση της συσχέτισης δημοσιοϋπαλληλικού βίου και ποιητικής πράξης μάς ωθεί η χρησιμότερη υποσημείωση του Γ. Σαββίδη για το ποίημα “*Δημόσιοι υπάλληλοι*”:³⁸ Η δημοσιοϋπαλληλική σταδιοδρομία του Καρυωτάκη άρχισε στις 31 Οκτωβρίου του 1919, όταν ο ποιητής ήταν 23 ετών· δηλαδή καλύπτει το τελευταίο τέταρτο της ζωής του και συμπίπτει με ολόκληρο το διάστημα της “επίσημης” [εκδομένης] ποιητικής του σταδιοδρομίας.

Ο Εμπειρικός θεωρεί πως είναι απίθανο να μην είχε ο Καρυωτάκης μέσα του την ορμή εκείνη των πνευματικών ανθρώπων που τους ωθεί να οραματίζονται έναν κατά πολύ καλύτερο κόσμο. Ωστόσο, πιστεύει πως ο νεαρός αυτός ποιητής δίσταζε να αποκαλύψει στην πλήρη έκτασή τους τούς συλλογισμούς του. Κρατούσε για τον εαυτό του το ιδιαίτερο όραμα που είχε για τον ιδανικό κόσμο, φοβούμενος ίσως πως δεν ήταν σε θέση να δώσει μορφή, ν’ αποτυπώσει άρτια τις σκέψεις του αυτές ή πολύ περισσότερο ν’ αξιωθεί να βιώσει την πραγμάτωσή τους, έστω κι αν στην πραγματικότητα ήταν ένας ευλογημένος ποιητής. Ευλογημένος παρά την τελευταία του απονενοημένη πράξη ή πιθανώς ευλογημένος ακόμη και κατά την πράξη αυτή, που τον αποδέσμευσε από έναν κόσμο που τόσο τον πλήγωνε.³⁹

Στο έργο του Καρυωτάκη εντοπίζονται άμεσες δημοσιοϋπαλληλικές αναφορές, τόσο στα ποιήματα όσο και στα πεζά του· η παρουσία των στοιχείων αυτών καθώς και η σύγκρισή τους θα επιχειρηθεί να αναλυθεί στη συνέχεια. Θεματικός τόπος στα ποιήματα που ακολουθούν είναι αυτό που ο Άγρας χαρακτήρισε ως “*γραφειοκρατικό ρεαλισμό*”.⁴⁰ Ποιήματα, στα οποία οι άξονες του περιεχομένου διαρθρώνονται θεματικά εγγύτερα σε αυτόν, εμφανίζοντας την ίδια νοηματική ενάργεια ευθύς εξαρχής με τον τίτλο τους. Οι “*Δημόσιοι Υπάλληλοι*” αποτελούν ένα ποίημα – διαμαρτυρία ενός ανθρώπου που στα γραπτά του εναπόθετε ατόφια στοιχεία του εαυτού του.

³⁸ Γ.Π Σαββίδη, Τόμοι 2, Αθήνα 1966.

³⁹ Α. Εμπειρικός, «Όταν οι ευκάλυπτοι θροΐζουν στις αλλέες».

⁴⁰ *Νέα Εστία* τ.20-24, 15-10-28

“Και η δημοσιοϋπαλληλική του σταδιοδρομία ήταν η βαριά πρέσσα που συνέθλιβε το στήθος του, και τον γέμιζε πίκρες. Ξένος από τον κόσμο, έγραφε σε ένα πεζό του ποίημα: Αισθάνομαι την πραγματικότητα με σωματικό πόνο. Γύρω δεν υπάρχει ατμόσφαιρα, αλλά τείχη που στενεύουν διαρκώς περισσότερο, τέλματα στα οποία βυθίζομαι ολοένα...”. Με τον τρόπο αυτό ο Π. Καραβίας θέλησε να σχηματοποιήσει το λήθαργο των ζωτικών ενστίκτων του Καρυωτάκη.⁴¹ Για το μελετητή η καρυωτακική απαισιοδοξία κορυφώθηκε σε απόγνωση για ξεκάθαρα υπαρξιακούς λόγους, αλλά η προέλευσή της είναι σχεδόν αποκλειστικά ιστορικοκοινωνική. Η αδυναμία του Καρυωτάκη να αντιμετωπίσει τις δύσκολες καταστάσεις, δεν ήταν αποτέλεσμα έλλειψης ψυχικού σθένους ή δειλίας, αλλά μάλλον μια ατυχής συγκυρία, την οποία επέτεινε –μάλλον ακούσια– η συσσώρευση ενός φάσματος προσωπικών εμποδίων και ρήξεων σε διαπροσωπικό επίπεδο.

⁴¹ Καραβίας Π. (1979), Οκτώ μορφές. Σολωμός, Καβάφης, Ουράνης, Καρυωτάκης, Δραγούμης, Καζαντζάκης, Παράσχος, Θρύλος, Ίκαρος, Αθήνα.

2.1 ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ

*Οἱ ὑπάλληλοι ὅλοι λιώνουν καὶ τελειώνουν
σὰν στήλες δυὸ-δυὸ μὲς στὰ γραφεῖα.
(Ἡλεκτρολόγοι θὰ ᾿ναι ἡ Πολιτεία
κι ὁ Θάνατος ποὺ τοὺς ἀνανεώνουν.)
Κάθονται στὶς καρέκλες, μουτζουρώνουν
ἄθῳα λευκὰ χαρτιά, χωρὶς αἰτία.
«Σὺν τῇ παρουσίᾳ ἀλληλογραφία
ἔχομεν τὴν τιμὴν» διαβεβαιώνουν.
Καὶ μονάχα ἡ τιμὴ τοὺς ἀπομένει,
ὅταν ἀνηφορίζουνε τοὺς δρόμους,
τὸ βράδυ στὶς ὁχτῶ, σὰν κουρντισμένοι.
Παίρνουν κάστανα, σκέπτονται τοὺς νόμους,
σκέπτονται τὸ συνάλλαγμα, τοὺς ὄμους
σηκώνοντας οἱ ὑπάλληλοι οἱ καημένοι.*

Στο συγκεκριμένο ποίημα εντοπίζονται τα περισσότερα από τα συνήθη μοτίβα της καρυωτακικής ποίησης· ξεκινώντας από τους δυο πρώτους στίχους διακρίνουμε την προδιάθεση του ποιητή απέναντι στους δημοσίους λειτουργούς και την υποτίμηση, όχι τόσο του έργου αλλά της θέσης και του ρόλου που ασκούν καθημερινά. Το αναγνωστικό νόημα που προκύπτει είναι ότι παρουσιάζονται ως υλικά αναλώσιμα αλλά και ανανεώσιμα, “ὅλοι λιώνουν καὶ τελειώνουν”, “τοὺς ἀνανεώνουν”). Η ερώτηση που αυτόματα προκύπτει από αυτή την αναφορά είναι το “ποιος” και “γιατί”, και έρχεται να απαντηθεί στους επόμενους στίχους. Την αντικατάσταση αυτή καλείται να αναλάβει η Πολιτεία και ο Θάνατος. Εδώ έχουμε την άμεση αναφορά στο θάνατο ο οποίος διακατέχει είτε άμεσα είτε έμμεσα το έργο του Καρυωτάκη και που εν προκειμένω ταυτίζεται με την Πολιτεία. Το νοηματικό αυτό σχήμα έχει αρνητική εξέλιξη και κορύφωση· η συνεχής αντικατάσταση των “λιωμένων” και “τελειωμένων” στοιχείων έχει ως στόχο την τροφοδότηση για την ορθή λειτουργία του γραφειοκρατικού κυκλώματος. Η “Καρυωτακική Πολιτεία” έχει στο σημείο αυτό τη θέση του συντηρητή της λειτουργίας του δημοσίου τομέα.

Στους επόμενους στίχους πραγματοποιεί την εμφάνισή της η ευρέως γνωστή ειρωνεία και ο σαρκασμός του ποιητή. Η παθητικότητα των υπαλλήλων και το αναίτιο έργο, “Κάθονται στὶς καρέκλες, μουτζουρώνουν ἄθῳα λευκὰ χαρτιά, χωρὶς αἰτία.”, αναδεικνύουν τη δημοσιοϋπαλληλική ρουτίνα. Ειδική αναφορά πρέπει να γίνει στα “ἄθῳα λευκὰ χαρτιά” που με τόση ευαισθησία αναφέρει ο ποιητής. Η ευαισθησία αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι τα χαρτιά αποτελούν τη βάση για τον ύψιστο καρυωτακικό σκοπό, που δεν είναι άλλος από την ποίηση.

Εν συνεχεία, ο ποιητής επιθυμεί να αναδείξει την αβουλία που συχνά διακατέχει τους δημοσίους λειτουργούς και τους οδηγεί σε ορισμένες καταναγκαστικές συμπεριφορές. Ο χαρακτηρισμός “*κουρντισμένοι*” αναδεικνύει αυτό το στοιχείο. Παρά το πέρας του εργασιακού ωραρίου οι υπάλληλοι συνεχίζουν να “*σκέπτονται*” τα εργασιακά τους βάρη, γεγονός που επιβαρύνει την ψυχοσύνθεσή τους. Το ποίημα ολοκληρώνεται με ακόμα μια φράση “*καρυωτακικού σαρκασμού*”. Ο φόβος για την ανάληψη ευθυνών, η αποδοχή της άγνοιας και η πιθανή παραίτηση, οδηγούν στην επιλογή του συμβιβασμού με την καθημερινότητα και τις συνθήκες εργασίας. Ο υπάλληλος, πιθανώς ανήμπορος να δράσει ή να αντιδράσει, αναπόφευκτα καταλήγει να “*σηκώνει τους ώμους*”.

2.2 ΜΙΣΘΙΑ ΔΟΥΛΕΙΑ [3]

*Μίσθια δουλειά, σωροὶ χαρτιῶν, ἔγνοιες μικρές, καὶ λῦπες
ἄθλιες, μὲ περιμένανε σήμερα καθὼς πάντα.
Μόνο εἶδα, φεύγοντας πρωί, στὴν πόρτα μου τολύπες
τὰ ρόδα, καὶ γυρίζοντας ἔκοψα μιὰ γιρλάντα.*

Το δεύτερο ποίημα με άμεσες δημοσιοῦπαλληλικές αναφορές είναι το παραπάνω. Το μοτίβο της εργασιακής ρουτίνας επαναλαμβάνεται, έρχεται όμως να διαφοροποιηθεί με μικρά ποιητικά διαλείμματα αισιοδοξίας και ελπίδας. Η αντιδιαστολή εργατικού και φυσικού περιβάλλοντος γίνεται αισθητή. Από τον πρώτο κίόλας στίχο επισημαίνεται τόσο ο φόρτος εργασίας “σωροὶ χαρτιῶν”, όσο και το ψυχολογικό φορτίο του δημοσίου λειτουργού “ἔγνοιες μικρές, καὶ λῦπες ἄθλιες”. Ο συνδυασμός των δύο οδηγεί στην επιβάρυνση του εργαζομένου κατά τον ποιητή, γεγονός που ενισχύει η κυκλική πορεία του χρόνου “μὲ περιμένανε σήμερα καθὼς πάντα”. Η τριπλή διαστρωμάτωση του πρώτου στίχου κορυφώνεται αποτελώντας αιτία για την απαισιοδοξία και την αγανάκτηση του ποιητικού υποκειμένου.

Το δεύτερο μισό του ποιήματος εξισορροπεί την πρότερη κατάστασή του, δημιουργώντας οικείες εικόνες της καρυωτακικής φύσης. Ο “φυσικός σύμμαχος” λειτουργεί υποστηρικτικά μέσω του διαλείμματος που αποφορτίζει τον ίδιο από το αίσθημα εργασιακής ασφυξίας· ο υπάλληλος πήγε στη δουλειά του γνωρίζοντας τι (θα) τον περιμένει και γύρισε από αυτήν, όμως αυτό δεν αποτελεί παρά το μεσοδιάστημα μιας άλλης ευθείας πορείας: πριν φτάσει στο χώρο εργασίας του, συγχρωτίστηκε με τις εκδηλώσεις της φύσης (“τολύπες”, “τὰ ρόδα”, “γιρλάντα”) στο αστικό τοπίο, είχε δηλαδή προδιατεθεί συναισθηματικά με θετικό χαρακτήρα. Βέβαια, οφείλουμε να διαπιστώσουμε ότι η ενεργητική διάθεση του ποιητικού υποκειμένου αμφιταλαντεύεται στα όρια μεταξύ δράσης και παθητικότητας.

Κατά τον Διαμαντή Παπαδήμα εμφανίζεται στο ποίημα “*ακέрайο το δράμα του ραφινάτου μεροδουλευτή*” ενώ ο Τίτος Πατρίκιος υποστηρίζει πως για πρώτη φορά παρουσιάζεται στην ποίηση το φαινόμενο της αλλοτρίωσης της εργασίας και μάλιστα “*με τρόπο που να σε κάνει να νομίζεις ότι [ο Καρυωτάκης] όχι μόνο το είχε νιώσει με την αίσθηση αλλά το είχε σχεδόν συλλάβει με τη συνείδηση*”.⁴²

⁴² www.frear.gr, Μακρίδης Γ (2016), Ο δημοσιοῦπαλληλικός βίος στην ποίηση του Καρυωτάκη.

2.3 ΓΡΑΦΙΑΣ [9]

*Οἱ ὧρες μ' ἐχλώμιαναν, γυρτὸς ποὺ βρέθηκα ξανὰ
στοῦ ἀχάριστο τραπέζι.
(Ἀπ' τ' ἀνοιχτὸ παράθυρο στὸν τοῖχο ἀντικρινὰ
ὁ ἥλιος γλιστράει καὶ παίζει.)
Διπλώνοντας τὸ στήθος μου, γυρεύω ἀναπνοὴ
στὴ σκόνη τῶν χαρτιῶν μου.
(Σφύζει γλυκὰ καὶ ἀκούγεται χιλιόφωνα ἡ ζωὴ
στὰ ἐλεύθερα τοῦ δρόμου.)
Ἀπόκαμα, θολώσανε τὰ μάτια μου καὶ ὁ νοῦς,
ὅμως ἀκόμη γράφω.
(Στὸ βάζο ξέρω δίπλα μου δυὸ κρίνους φωτεινοῦς.
Σὰ νὰ 'χουν βγεῖ σὲ τάφο.)*

Το τρίτο και τελευταίο ποίημα στο οποίο θα γίνει αναφορά επιβεβαιώνει τα προαναφερθέντα μοτίβα και εντείνει τη σημασία τους. Το εσωτερικό αρνητικό εργασιακό περιβάλλον είναι αυτό που για ακόμα μια φορά ο ποιητής θα αντιπαραθέσει με τον εξωτερικό “ζωντανό” κόσμο. Αυτή τη φορά εμφανίζεται μια νέα συνέπεια της εργασιακής καθημερινότητας, αυτή της σωματικής εξουθένωσης. “Οἱ ὧρες μ' ἐχλώμιαναν, γυρτὸς ποὺ βρέθηκα ξανὰ”, “Διπλώνοντας τὸ στήθος μου, γυρεύω ἀναπνοή”. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η ψυχολογική κατάσταση του δημοσίου υπαλλήλου συνδέεται άμεσα και με την κατάσταση υγείας του, “Ἀπόκαμα, θολώσανε τὰ μάτια μου καὶ ὁ νοῦς”. Παρά το γεγονός αυτό ο υπάλληλος συνεχίζει το έργο του, πιστός στα καθήκοντά του. Το βουητό και η ζωντάνια του εξωτερικού περιβάλλοντος είναι ικανά για να τον αποσπάσουν και να τον παρασύρουν μακριά, άλλωστε τα μικρά στοιχεία ανακούφισης και παρηγοριάς είναι πάντα εμφανή στη δημοσιοϋπαλληλική ρουτίνα. “(Ἀπ' τ' ἀνοιχτὸ παράθυρο στὸν τοῖχο ἀντικρινὰ ὁ ἥλιος γλιστράει καὶ παίζει.)”, “(Σφύζει γλυκὰ καὶ ἀκούγεται χιλιόφωνα ἡ ζωὴ στὰ ἐλεύθερα τοῦ δρόμου.)”. Συγκεκριμένα η αναφορά στους “κρίνους φωτεινοῦς” δίνεται ως μια οδός απελευθέρωσης από το δημοσιοϋπαλληλικό μαρασμό, εντέλει όμως το ποιητικό υποκείμενο επιλέγει την αδράνεια. Έτσι ίσως να μπορούμε να κατανοήσουμε και το κλείσιμο του ποιήματος με την αρνητική έως και μακάβρια αναφορά “σὲ τάφο”.

2.4 ΚΑΘΑΡΣΙΣ

Ο Καρυωτάκης έγραψε πολύ λίγα πεζά· ασχολήθηκε κυρίως με την ποίηση. Τα περισσότερα από τα πεζά του, που πιθανώς γράφτηκαν τους τελευταίους έξι μήνες της ζωής του, δημοσιεύτηκαν ύστερα από το θάνατό του. Στο έργο “Κάθαρσις”, αν με τη φράση “*Το ψωμί της εξορίας με τρέφει*” γίνεται αναφορά στη ζωή του στην επαρχία, πιθανόν αναφέρεται στην Πρέβεζα. Το πεζό, έστω κι αν δεχτούμε ότι γράφτηκε στην Πρέβεζα, αναφέρεται σε εμπειρία του ποιητή από τη ζωή του στην Αθήνα. Διαρθρώνεται σε δύο βασικά θεματικές ενότητες: 1. *Βέβαια... φθάσω*. 2. *Κανάγιες... η νύχτα...* Στην πρώτη ο αφηγητής, με εμφανή την ειρωνική διάθεση, υποκρίνεται τον υποτακτικό των τεσσάρων αντιπροσωπευτικών τύπων, των κυρίων Άλφα, Βήτα, Γάμμα και Δέλτα. Στη δεύτερη, ξεσπάει απότομα με οργή, αλλά δυστυχώς τα φαντάσματά του τον κυνηγούν κι εκεί.

Η αρχή της κλιμακωτής ανόδου γίνεται με τον Άλφα, χαμηλά ο ίδιος στην ιεραρχία, ωστόσο χρήσιμος για την προώθηση του επίδοξου υπαλλήλου. Η εύνοια του Άλφα κερδίζεται σχετικώς εύκολα, αφού αυτός αρκείται στην κολακεία και στη δουλικότητα που εκφράζει απέναντί του ο νεότερος υπάλληλος. “*Έπρεπε να σκύψω μπροστά στον ένα και, χαϊδεύοντας ηδονικά το μαύρο σεβιότ -παφ, παφ, παφ, παφ-, «έχετε λίγη σκόνη» να ειπώ, «κύριε Άλφα».*”

Ο Άλφα, ωστόσο, δεν μπορεί παρά να του προσφέρει την πρώτη μόνο ώθηση. Έτσι, προκειμένου να συνεχίσει την ανοδική του πορεία θα έπρεπε να προσεταιρισθεί τον Βήτα, ο οποίος αρέσκεται στις διαβολές, καθώς η δική του θέση ισχυροποιείται μέσα από τις πληροφορίες που λαμβάνει για τη δράση των άλλων. Η άνοδος όμως του φιλόδοξου υπαλλήλου απαιτεί πέρα από την κολακεία και τις συνωμοτικές εκμυστηρεύσεις εις βάρος άλλων, να βασιστεί και στην απόλυτη δουλοπρέπεια. Σε αντίθεση με τους δύο προηγούμενους η εύνοια του Γάμμα αποκτιέται με μια στάση που θα δείχνει συνεπή δουλικότητα και αφοσίωση. Η δική του εμπιστοσύνη, που είναι εξαιρετικά σημαντική για να μπορέσει ο υπάλληλος να εισαχθεί στον κύκλο του Δέλτα, κερδίζεται μόνο με μια σταθερή έκφραση υποταγής στις διαθέσεις του. “*Έπρεπε, πίσω από τα γυαλιά του Γάμμα, να παραδοκώ την ιλαρή ματιά του. Αν μου την εχάριζε, να ξεδιπλώσω το καλύτερο χαμόγέλό μου και να τη δεχτώ όπως σε μανδύα ιππότης ένα βασιλικό βρέφος. Αν όμως αργούσε, να σκύψω για τρίτη φορά γεμάτος συντριβή και ν’ αρθρώσω: «Δούλος σας, κύριέ μου».*”

Το πιο σημαντικό, βέβαια, στην ανοδική πορεία του υπαλλήλου είναι η είσοδος και η παραμονή του στη σπείρα του Δέλτα, εκεί όπου συντελείται η ληστεία, εκεί όπου οι “προμήθειες”, τα “δώρα” και οι εκδουλεύσεις προσφέρουν στα στελέχη κάθε υπουργείου

άφθονα χρήματα. Εδώ οι παράνομες οικονομικές συναλλαγές δεν αφορούν μόνο τοπικούς και εγχώριους κύκλους· η ληστεία γίνεται υπό διεθνείς οiwονούς και περνά τα περιορισμένα ελληνικά σύνορα.

Ο υπάλληλος, επομένως, που θέλει να λάβει μερίδιο από το διακινούμενο χρήμα οφείλει να παίξει το παιχνίδι σωστά και με μεγάλη προσοχή. Έτσι, στην αρχή η εκεί παρουσία του θα έπρεπε να περνά απαρατήρητη κι η κάθε του επαφή με τα ήδη δικτυωμένα στελέχη θα έπρεπε να χαρακτηρίζεται από λεπτότητα. Θα έπρεπε να αποφύγει οποιοδήποτε ενδεχόμενο να τους δυσανεστήσει ή να δημιουργήσει αρνητικές εντυπώσεις. Κι έτσι, απαρατήρητος και αέρινος, θα είχε το χρόνο να μάθει τους συνθηματικούς τρόπους, με τους οποίους έκλειναν τις συμφωνίες, και θα είχε την ευκαιρία σταδιακά να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους.

Ωστόσο, στην πραγματικότητα, και χωρίς να έχει δημιουργήσει καμία τέτοια υπόνοια στους άλλους, ο ποιητής θα ακολουθούσε αυτή την πορεία, όχι για να κλέψει κι αυτός χρήματα, αλλά για να τους ξεσκεπάσει και να επιδιώξει έτσι τη ζητούμενη και αναγκαία κάθαρση. Μόλις, λοιπόν, θα είχε μάθει όλα τα μυστικά και θα γνώριζε επακριβώς πώς γίνονταν οι παράνομες συναλλαγές του υπουργείου, θα έγραφε στον Εισαγγελέα μιαν επιστολή που θα αποκάλυπτε τα πάντα, αφήνοντας έτσι τη δικαιοσύνη να τιμωρήσει τα διεφθαρμένα στελέχη του υπουργείου.

“Κανάγιες! Το ψωμί της εξορίας με τρέφει. Κουρούνες χτυπούν τα τζάμια της κάμαράς μου. Και σε βασανισμένα στήθη χωρικών βλέπω να δυναμώνει η πνοή που θα σας σαρώσει.”

Με την προσφώνηση αυτή, το κλίμα του έργου αλλάζει. Ο ποιητής έχοντας παρουσιάσει την ηθική εξαθλίωση στην οποία έπρεπε να περιέλθει προκειμένου να επιβιώσει στον αδηφάγο και άπληστο χώρο του υπουργείου, δίνει τώρα τη δική του απάντηση. Από το να χάσει την αξιοπρέπειά του και να γίνει κλέφτης και απατεώνας, όπως είναι εκείνοι, προτιμά την εξορία, προτιμά τις δυσμενείς μεταθέσεις. Άλλωστε, το ψωμί της εξορίας τον τρέφει, ισχυροποιεί μέσα του τις ηθικές αρχές και την ακεραιότητά του, ισχυροποιεί μέσα του την απέχθεια που έχει για τα μέρη του κρατικού μηχανισμού.

Σε αντίθεση με τα πολυτελή γραφεία των «ευκατάστατων» υπαλλήλων του υπουργείου, αυτός ζει σε μια κάμαρα, τα τζάμια της οποίας τα χτυπούν κοράκια. Ο ποιητής ζει φτωχικά, ζει με συντροφιά τα προμηνύματα του θανάτου, μα ζει και κοντά στους απλούς πολίτες, βιώνει και αντιλαμβάνεται την οργή των χωρικών που ολοένα και δυναμώνει.

Ο Καρυωτάκης καταγγέλλει με το κείμενό του αυτό τη δουλοπρέπεια, την ηθική εξαχρείωση και τη διαφθορά που επικρατεί στο χώρο του υπουργείου, όπου όλοι

κινούμενοι από την προσμονή του κέρδους αποποιούνται κάθε αξιοπρέπεια και φέρονται ως ανδράποδα. Η περιφρόνηση του Καρυωτάκη απέναντι σ' όλους αυτούς τους ανθρώπους και σ' αυτές τις συμπεριφορές, πιστοποιήθηκε άλλωστε από τη στάση που κράτησε και η οποία του κόστισε συνεχείς μεταθέσεις και στασιμότητα στην ιεραρχία του υπουργείου. Επιπρόσθετα, αγανακτεί με την εμμονική προσήλωση των άλλων στο χρήμα, αγανακτεί με την αναξιοπρέπεια και τη μικροπρέπεια που τους διακρίνει, κι αυτά του τα συναισθήματα αρνείται να τα καταπνίξει. Η καταθλιπτική φύση του ποιητή που δεν του επιτρέπει να αποστασιοποιηθεί από τις δυσάρεστες πτυχές της πραγματικότητας, είναι εμφανής και ως προς αυτό.⁴³

Το κείμενο διακρίνεται για τον εξομολογητικό του χαρακτήρα και το πάθος, στοιχεία που προσιδιάζουν στην ποίηση. Ο ποιητής, όπως αυτό καταγράφεται στο *“Κάθαρσις”*, γνώριζε πολύ καλά τι θα έπρεπε να κάνει και πώς θα έπρεπε να φερθεί προκειμένου να κερδίσει την εμπιστοσύνη των στελεχών του υπουργείου, ώστε να καταφέρει να μπει κι ο ίδιος στις κλειστές ομάδες, που καταχρώνταν μεγάλα οικονομικά ποσά. Η πορεία που περιγράφει ο ποιητής αποδίδει την ηθική κατάπτωση και τη διαφθορά που επικρατούσε και πιθανώς επικρατεί σε υπουργεία και τμήματα του κρατικού μηχανισμού.

⁴³ www.latistor.blogspot.com/Σημειώσεις Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Κωνσταντίνου Μαντή.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο δημοσιοϋπαλληλικός κλάδος ως πεδίο ποιητικής έκφρασης στον Καρυωτάκη λειτουργεί σε δύο επίπεδα: (α) είτε με σκοπό την επ' αυτού οικοδόμηση της σατιρικής ποιητικής του Καρυωτάκη, ώστε θεματικά να καταλήγει σε σαρκαστική κριτική των γενικότερων πολιτικοκοινωνικών κακώς κειμένων της εποχής, (β) είτε ως χώρος ποιητικής σκηνοθεσίας, η οποία λειτουργεί ως “ποιητικό διάλειμμα” από την ανιαρή βιοτική καθημερινότητα.

Τα ποιήματα έχουν ως κυρίαρχο ποιητικό πρωταγωνιστή τον αφηγητή τους, δημιουργείται η αίσθηση ότι –καίτοι δεν αποδεικνύεται αδιάσειστα– ο αφηγητής είναι όχημα της φωνής του ποιητικού δημιουργού. Αυτό το μάλλον καταχρηστικό συμπέρασμα επεκτείνεται σε δύο επιμέρους διαρθρώσεις: (α) η παρουσία του ίδιου του αφηγητή γίνεται αντιληπτή με τρόπο έμμεσο, με την ακουστική εικόνα της ποιητικής ανάγνωσης και σε άμεσο συνδυασμό με τη χρήση ιστορικών χρόνων της τριτοπρόσωπης σύνταξης (η συντέλεση των γεγονότων αποτρέπει την παροντική δράση)· συνεπώς, ο πρωταγωνιστικός αφηγητής άπτεται της εξελικτικής πλοκής και δράσης. Ποίημα με αυτό το χαρακτήρα της αφηγηματικής εποπτείας φαίνεται πως είναι οι “*Δημόσιοι υπάλληλοι*”. (β) Εναλλακτικά ο ποιητής-αφηγητής τοποθετείται στην καρδιά της πρωταγωνιστικής πλοκής· στο ποίημα “*Γραφιάς*” η σύνταξη είναι πρωτοπρόσωπη, το βίωμα είναι άμεσα αισθητό της αφηγητικής παρουσίας, ο χρόνος συντέλεσης των γεγονότων είναι ταυτόσημος με την εξελικτική δράση, κι όπου υπάρχει λεκτική ειρωνεία είναι άμεσα συνδεδεμένη με οπτικές ή ακουστικές εικόνες. Συνεπώς, ο ποιητικός αφηγητής κρατεί πάντοτε θέση ισχύος σε σχέση με την εποπτεία των γεγονότων.

Παρά το γεγονός ότι πάντα γίνεται η διάκριση ανάμεσα στον ποιητή και στο ποιητικό υποκείμενο, τον ήρωα, τα ποιήματα του Καρυωτάκη θεωρούνται άκρως αυτοβιογραφικά. Η δημοσιοϋπαλληλική ρουτίνα, οι τάσεις φυγής, η έντονη αγάπη για τη φύση και την ποίηση, ο ιδιαίτερος σαρκασμός αλλά και τα μοτίβα θανάτου, είναι επαναλαμβανόμενα στοιχεία στο έργο του Καρυωτάκη και συνδέονται άμεσα με τα προσωπικά του βιώματα και τις εμπειρίες. Η ζωή του ιδίου ως δημοσίου υπαλλήλου με τη ζωή του εκάστοτε ποιητικού υποκειμένου πολλές φορές ταυτίζεται καθώς είναι δυσδιάκριτα τα όρια και οι διαφορές μεταξύ τους. Ίσως και ο ίδιος πιθανόν να επιθυμούσε να γίνει η ταύτιση αυτή.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

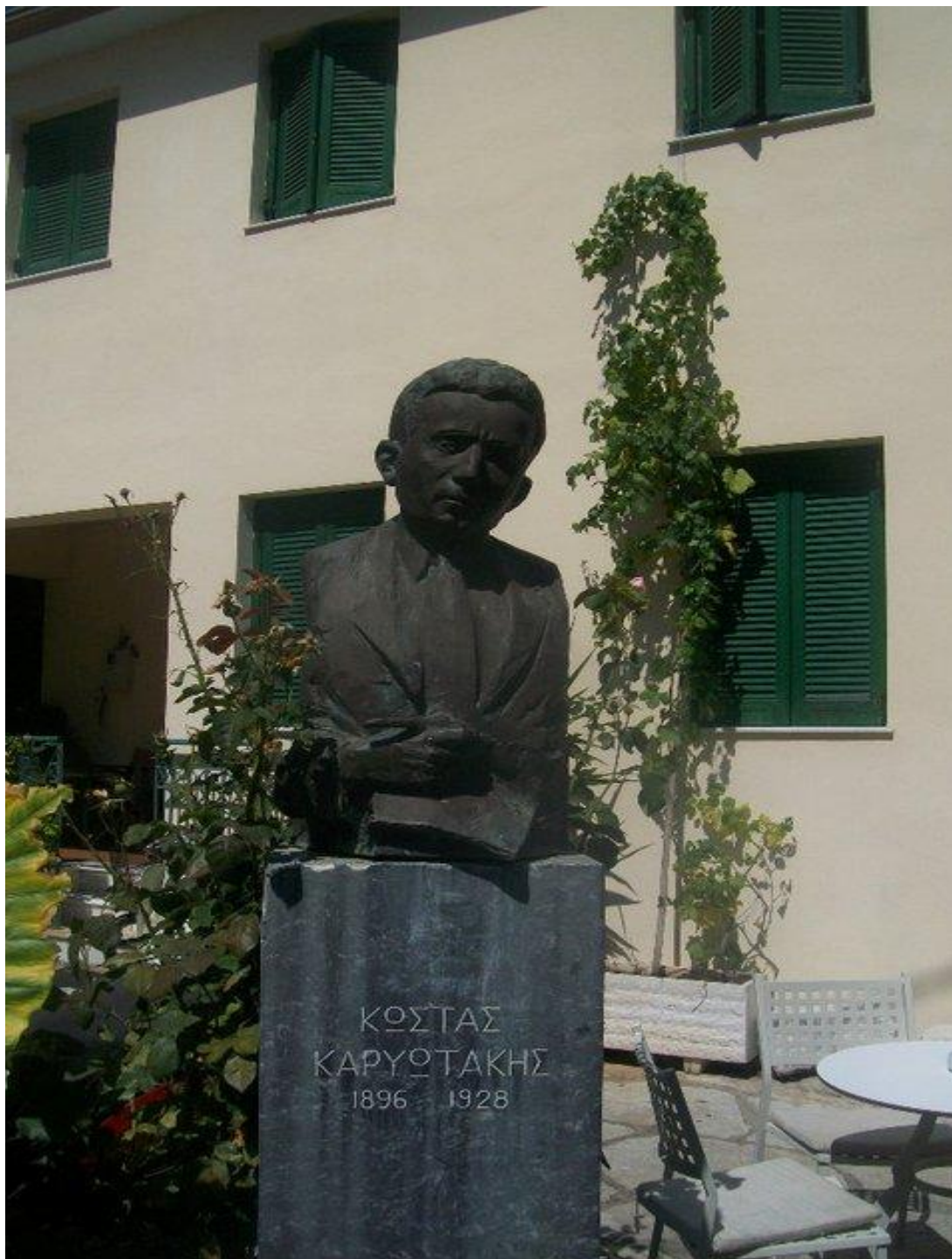
Ι. Προτομή Κ. Καρυωτάκη στην Τρίπολη.

II. Οικία Κ. Καρυωτάκη στην Τρίπολη.

III. Προτομή Κ. Καρυωτάκη στην Πρέβεζα (φωτογραφία από προσωπικό αρχείο).

IV. Οικία Κ. Καρυωτάκη στην Πρέβεζα (φωτογραφία από προσωπικό αρχείο).

- V. Μνημείο στην Πρέβεζα στο σημείο όπου αυτοκτόνησε ο Κ. Καρυωτάκης (φωτογραφία από προσωπικό αρχείο).

VI. Συνοπτικός χρονολογικός πίνακας της δημοσιοϋπαλληλικής σταδιοδρομίας του Καρυωτάκη

<u>9-11-1919</u>	Ορκίζεται και αναλαμβάνει υπηρεσία στη Νομαρχία Θεσσαλονίκης, με βαθμό "Γραμματέως Α' τάξεως".
<u>7-6-1919</u>	Απολύεται από το στρατό.
<u>23-11-1920</u>	Μετατίθεται στη Νομαρχία Άρτας.
<u>31-8-1921</u>	Μετατίθεται στη Νομαρχία Κυκλάδων.
<u>28-12-1921</u>	Μετατίθεται στη Νομαρχία Αττικής και Βοιωτίας.
<u>25-4-1923</u>	Φέρεται σαν έκτακτος υπάλληλος του Υπουργείου Υγιεινής, Πρόνοιας και Αντιλήψεως.
<u>2-6-1923</u>	Παραίτεται από έκτακτος υπάλληλος.
<u>4-6-1923</u>	Προάγεται σε εισηγητή.
<u>26-9-1923</u>	Αναλαμβάνει κανονικά υπηρεσία στο Υπουργείο Υγιεινής.
<u>5-10-1923</u>	Γίνεται δεκτή η παραίτησή του από τη Νομαρχία.
<u>16-11-1923</u>	Τοποθετείται ως προϊστάμενος του 2ου Γραφείου Εποπτείας Εγκαταστάσεως Προσφύγων.
<u>28-2-1924</u>	Τοποθετείται ως προϊστάμενος του 2ου Γραφείου του Τμήματος προσωπικού.
<u>4-9-1925</u>	Τοποθετείται στο Τμήμα Κοινωνικής Υγιεινής ως Γραμματέας του Ανώτατου Υγειονομικού Συμβουλίου.
<u>18-2-1926</u>	Τοποθετείται στη Διεύθυνση Υγιεινής του Υπουργείου Εσωτερικών.
<u>3-9-1926</u>	Αναλαμβάνει υπηρεσία στο επανιδρυθέν Υπουργείο Υγιεινής.

<u>9-12-1926</u>	Τοποθετείται στο Τμήμα Αγαθοεργών Ιδρυμάτων.
<u>5-12-1927</u>	Του επιβάλλεται πειθαρχική ποινή (πρόστιμο ίσο προς το ήμισυ των μηνιαίων αποδοχών).
<u>27-12-1927</u>	Τοποθετείται στο Τμήμα Λοιμωδών Νόσων.
<u>13-1-1928</u>	Εκλέγεται εκπρόσωπος των ανώτερων υπαλλήλων του Υπουργείου στην ΕΔΥΑ.
<u>13-1-1928</u>	Του επιδίδεται το έγγραφο απόσπασής του στην Πάτρα.
<u>19-1-1928</u>	Εκλέγεται Γενικός Γραμματέας της ΕΔΥΑ.
<u>14-2-1928</u>	Αναλαμβάνει υπηρεσία στην Πάτρα.
<u>20-3-1928</u>	Του επιβάλλεται πειθαρχική ποινή (πρόστιμο ίσο προς τις αποδοχές 10 ημερών).
<u>21-4-1928</u>	Απόφαση μετάθεσης στην Πρέβεζα.
<u>20-6-1928</u>	Αναλαμβάνει υπηρεσία στην Πρέβεζα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελάτος Δ. (1998). *Διάλογος και Ετερότητα. Η ποιητική διαμόρφωση του Κ.Γ Καρυωτάκη*. Εκδόσεις Σοκόλη, Αθήνα.
- Βενετσανοπούλου Μ. (2003). *Η θεσμική διαδρομή της Ελληνικής Δημόσιας Διοίκησης*. Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Γαραντούδης Ε. (1998). *Η αναβίωση του καρυωτακισμού. Ο Κ.Γ Καρυωτάκης και η ποιητική γενιά του 1970*. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα.
- Γκότοβος Θ. (1990). *Καρυωτάκης – Βρεττάκος Συμπόσιο για τον Κ.Γ. Καρυωτάκη*, Δήμος Πρέβεζας, Πρέβεζα.
- Δάλκου Γ. (1986). *Κωνσταντίνος Γεωργίου Καρυωτάκης, Δημόσιος υπάλληλος εξ Αθηνών, μετατεθείς εις Πρέβεζαν εσχάτως...* Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.
- Καρυωτάκης Κ. (2012). *Απαντα*. Ζαχαρόπουλος Σ.Ι., Αθήνα.
- Καρυωτάκης Κ. (2017). *Ποιήματα και Πεζά*. Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
- Μακρυδημήτρης Α. (2008). *Ο Καρυωτάκης και η Πρέβεζα*, περιοδικό Πόρφυρας, φυλλάδιο 126, Κέρκυρα.
- Μακρυδημήτρης Α. (1999). *Διοίκηση και κοινωνία. Η δημόσια διοίκηση στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.
- Μακρυδημήτρης Α. (1997). *Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδος, 1828-1997*. Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα.
- Μαркеζίνης Σ. (1966). *Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος*. Εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα, τ. 11,12.
- Παπακώστας Γ. (1993). *Ο πολιτικός Καρυωτάκης*. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα.
- Πρίγκουρη Β. (2004). *Διαφθορά στην Ελληνική Δημόσια Διοίκηση*. Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών “Κράτος και Δημόσια Πολιτική”. Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Ρομποτής Γ. (2007). *Η λογοτεχνία ως πηγή για τη διοικητική ιστορία και τη διοικητική επιστήμη : η εικόνα του υπαλλήλου στην ελληνική πεζογραφία του 20ού αιώνα*. 1ο Συνέδριο Διοικητικών Επιστημόνων. Διοικητική θεωρία και πράξη – Διοίκηση και Κοινωνία. Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Στεργιοπούλου Κ. (1972). *Οι επιδράσεις στο έργο του Καρυωτάκη*. Εκδόσεις Σοκόλη, Αθήνα.
- Τριανταφυλλοπούλου Α. - Κωστής Γ. (2015). *Ιστορία των κυβερνητικών και διοικητικών θεσμών στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.